

WOJCIECH CHUDZIAK

W KWESTII BUDOWNICTWA SŁOWIAN
NA NIŻU POLSKIM W VI-VII WIEKU

Przemiany kulturowo-społeczne występujące w połowie I tysiąclecia n.e. na terenie Niżu Polskiego w różnym stopniu zaznaczyły się niemalże we wszystkich dziedzinach kultury materialnej w postaci jej ogólnego (ilościowego i jakościowego) zubożenia. Możliwość archeologicznej obserwacji zmian zachodzących na przełomie starożytności i średniowiecza nie jest jednakowa dla wszystkich elementów kultury materialnej, co warunkowane jest przede wszystkim rodzajem zastosowanego surowca oraz stopniem jego odporności na niszczące działanie czynników zewnętrznych (np. warunków atmosferycznych). Dotyczy to szczególnie podstawowej formy budownictwa mieszkalnego osad otwartych w najstarszych fazach wczesnego średniowiecza (V/VI-VII wiek) występującej na północ od południowo-wschodniopolskiej strefy dominacji kwadratowych półziemianek (I. P. Rusanova 1976; P. Donat 1980, s. 56-65)¹. Brak zachowanych konstrukcji drewnianych praktycznie uniemożliwia odtworzenie budownictwa z tego okresu na terenie Niżu Polskiego wyłącznie na podstawie znanego materiału archeologicznego. Niska wartość informacyjna aktualnej bazy źródłowej nie wyklucza jednak podejmowania prób w tym zakresie mających jak dotąd jedynie charakter hipotez.

Najstarszy horyzont obiektów nieruchomych na Niżu Polskim będących – jak się powszechnie przyjmuje – pozostałościami budownictwa mieszkalnego osad otwartych, stanowią niekolkate, najczęściej owalne jamy, rzadko przekraczające 50 centymetrów głębokości (ryc. 1)². Analiza profilu jam oraz struktury wypełniska, zazwyczaj niewykazująca ich późniejszych deformacji (por. W. Szymański 1967, s. 227; A. Porzeziński 1971, s. 99), wskazuje, że poza niewielkim zróżnicowaniem, zwłaszcza kształtów, zespół omawianych obiektów charakteryzowała wspólna cecha: ziemne ściany pierwotnie nie były wzmocnione drewnem. Ze względu na niewielką powierzchnię obiektów, najczęściej nie przekraczającą 10 m², niektórzy badacze odnoszą się z pewnym sceptyzmem do opinii o ich mieszkalnym charakterze. Znalazło to wyraz w literaturze przedmiotu w postaci dwóch, opozycyjnych względem siebie koncepcji, dotyczących rekonstrukcji naziemnych partii tych obiektów, a tym samym dominującej – biorąc

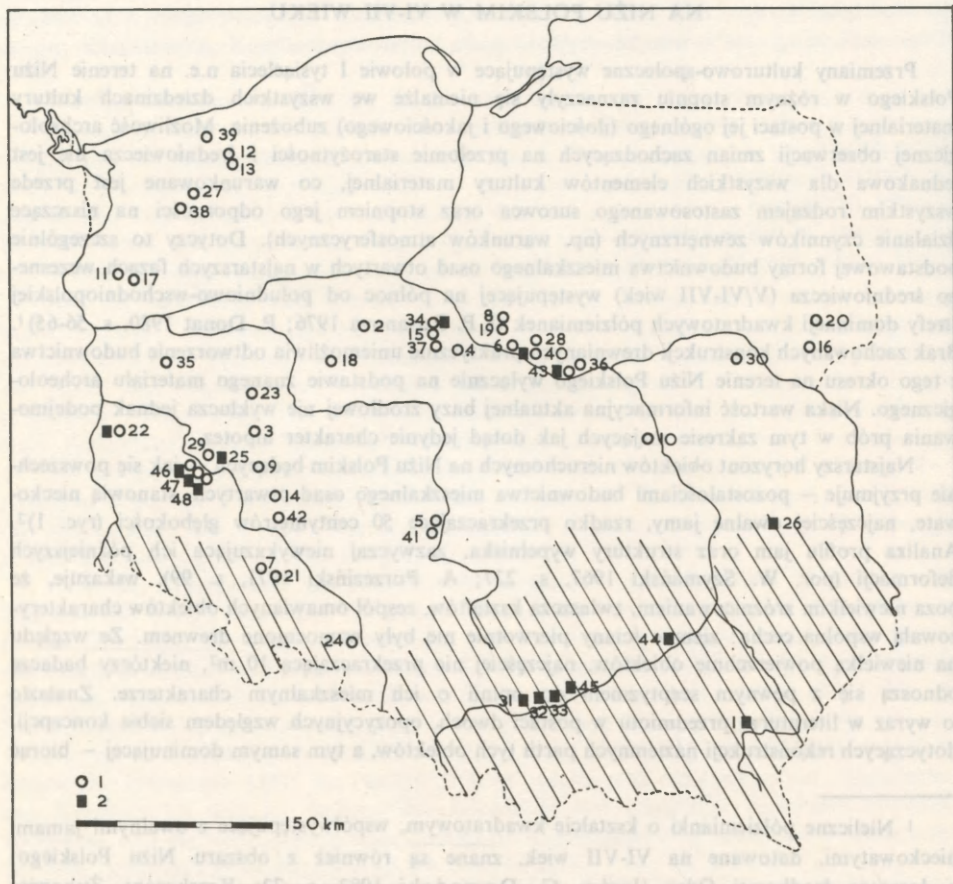
¹ Nieliczne półziemianki o kształcie kwadratowym, współwystępujące z owalnymi jamami niekolkatymi, datowane na VI-VII wiek, znane są również z obszaru Niżu Polskiego: z dorzecza środkowej Odry (Jazów, G. Domański 1983, s. 72; Krzekotów, Żukowice stan. 5 i 9, M. Kaczkowski 1971, s. 5-37) oraz z dorzecza środkowej Wisły (Szeligi, W. Szymański 1967, s. 111-112, 141-145; Wyszogród, M. Dulicz 1985, s. 151; Nowiny, W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1972, s. 219). Por. ryc. 1 – mapa. Wykaz stanowisk na niej, na których zarejestrowano obiekty mieszkalne, sporządzono głównie na podstawie materiałów publikowanych. Uwzględniono wyłącznie obiekty, co do których istnieje wystarczająca ilość danych pozwalających na zaklasyfikowanie ich do omawianej w niniejszej pracy kategorii budownictwa (owalne obiekty) oraz do półziemianek kwadratowych.

² Obiekty tego typu datowane na VI-VII w. n.e. spotykane są także poza obszarem północno-zachodniej Słowiańszczyzny (m. in. na Zakarpaciu, V. V. Sedov 1982, s. 14).

pod uwagę powszechność ich występowania – techniki budowlanej na terenie Niżu Polskiego w VI-VII wieku:

1. Najstarszy zespół obiektów jest pozostałością naziemnych, dużo większych budowli wznoszonych w konstrukcji zrębowej (S. Jasnosz 1963, s. 202; W. Szymański 1967, s. 228; A. Porzeziński 1971, s. 99-100; J. Pyrgała 1972, s. 239; również Z. Podwińska 1971, s. 76-77; K. Godłowski 1979, s. 38). W takim ujęciu są one najczęściej interpretowane jako jamy przypaleniskowe lub rzadziej jako zagłębienia o charakterze gospodarczym (por. P. Donat 1980, s. 48).

2. Obiekty z terenu Niżu – pierwotnie pełniące funkcje mieszkalne – są pozostałościami budownictwa ziemnego o dość lekkiej i nietrwałej konstrukcji ścian wznoszonych w niewielkim

Ryc. 1. Mapa występowania owalnych lub nieregularnych jam mieszkalnych (1) oraz kwadratowych półziemianek (2) na ziemiach polskich w VI-VII wieku (kwadratowe półziemianki – wg P. Donata 1980, mapa 5, z uzupełnieniem autora). Zakreskowany obszar wyznacza zasięg strefy wyżynno-górskiej

Abb. 1. Karte von Auftreten der ovalen oder unregelmässigen Wohngruben (1) sowie der quadrottförmigen Halberdhütten (2) auf polnischen Gebieten im VI-VII. Jh. (quadrottförmige Erdhütten – nach P. Donat 1980, Karte 5, mit Ergänzung des Autors). Gestrichelter Bereich bestimmt die Grenze der Hochland-Gebirgszone

oddaleniu od krawędzi zagłębienia (J. Kaźmierczyk 1969, s. 171; Z. Hilczerówna 1967, s. 144-147, por. także M. Miśkiewiczowa 1982, s. 29-30).

W świetle dotychczasowych danych istnieją przesłanki stanowiące punkt wyjścia do podjęcia próby krytyki obu koncepcji i oceny ich zasadności.

Analiza reliktyw konstrukcji drewnianych z terenu Niżu Polskiego przeprowadzona pod kątem rozpoznania techniki budowlanej pozwala sądzić, że rozpowszechnienie konstrukcji zrębowej następuje dopiero od połowy IX wieku i początkowo tylko na Pomorzu Zachodnim oraz w Północno-Zachodniej Wielkopolsce (W. Chudziak, w druku). O dominacji zrębu w budownictwie drewnianym na obszarze całego Niżu można mówić najwyżej od 2 połowy X wieku i to tylko w odniesieniu do ośrodków grodowych i grodowo-miejskich. W starszych fazach wczesnego średniowiecza (VII-IX wiek), podobnie jak w okresie późnorzymskim, powszechnie stosowane były na tym obszarze – udokumentowane licznymi źródłami – konstrukcje lżejszego typu (różne warianty budownictwa słupowego), przeważnie wiążące się z zabudową o różnym stopniu zagłębienia w podłożu³. Zrębowe domostwa z Ujścia, woj. piłskie (L. Leciejewicz 1961, s. 16-17) – jedyne jak dotąd datowane na VII-VIII wiek – chociaż wskazują na znajomość tej techniki budowlanej w omawianym okresie, to jednak nie mogą stanowić wystarczającego argumentu w dowodzeniu powszechności stosowania konstrukcji zrębowej u progu średniowiecza. W obrębie domostw z Ujścia nie stwierdzono zagłębień nawiązujących w formie do najstarszych wczesnośredniowiecznych jam z terenu Niżu. Konstrukcja ich nie może zatem stanowić podstawy uznania omawianego zespołu obiektów jako śladów budownictwa zrębowego.

W rozważaniach dotyczących pierwotnego wyglądu naziemnych partii najstarszych wczesnośredniowiecznych budynków mieszkalnych z terenu Niżu konieczne jest uwzględnienie faktu, że w najbliższym sąsiedztwie jam nie stwierdzono żadnych śladów pionowych elementów konstrukcyjnych wskazujących na solidniejszy typ zabudowy. Nieobecność negatywów słupów wokół jam teoretycznie może świadczyć o wysokim poziomie technicznym występujących w tym miejscu domostw zrębowych zadaszonych w konstrukcji bezsochowej (brak śladów po sochach, por. W. Szymański 1967, s. 228; A. Porzeziński 1971, s. 99) lub o zastosowaniu tu innej techniki budowlanej nie pozostawiającej, podobnie jak klasyczna konstrukcja zrębowa, czytelnych archeologicznych śladów w podłożu⁴. Analiza reliktyw konstrukcji zrębowej pochodzących z zespołów osadniczych datowanych na IX-XII wiek świadczy o częstym stosowaniu w tego typu budownictwie słupów wzmacniających ściany i węgly domostw oraz wspierających konstrukcję dachową. Słupy zabezpieczające statykę budowli wykorzystywano zarówno na etapie wznoszenia domostw, jak i w okresie ich użytkowania, co poświadczona jest w X/XI-wiecznym wczesnomiejskim ośrodku w Opolu, gdzie większa część obiektów zrębowych wzmocniona była pionowymi słupami rozmaicie usytuowanymi w stosunku do ścian i naroży budynków (W. Hołubowicz 1958, s. 241-243). Stosowanie podobnych środków zapobiegających deformacji ścian obiektów znane jest również z innych stanowisk (zarówno z grodów, jak i osad otwartych) datowanych na X-XII wiek (np. J. Olczak, K. Siuchniński

³ Dotyczy to zwłaszcza budowli, których główny szkielet konstrukcyjny stanowiły słupy o dość znacznej średnicy (15-30 cm), znanych z wielu stanowisk Niżu Polskiego datowanych na VI-VII w. (m. in. z Bonikowa, Bruszczeza, Czerchowa, Dębczyna, Żukowic).

⁴ Przegląd archeologicznych i etnograficznych źródeł dotyczących budownictwa drewnianego pod kątem zastosowanej techniki budowlanej przekonuje o istnieniu innych konstrukcji, poza systemem zrębowym, potencjonalnie nie pozostawiających wyraźnych śladów w podłożu. Przede wszystkim chodzi tu o niektóre odmiany konstrukcji szalasowej nie tylko stosowanej w budownictwie o drugorzędnym znaczeniu, ale często będącej podstawową formą budowlaną danego regionu (K. Moszyński 1967, s. 485; J. Kaźmierczyk 1969, s. 173; por. również M. G. Levin, L. T. Patopov 1961). Możliwość zachowania się śladów konstrukcji drewnianych zmniejszona jest dodatkowo poprzez stałe niszczenie górnej części profilu glebowego poddawanej działaniu procesów denudacyjnych (T. Bartkowski 1979, s. 304-305).

1970, s. 95; J. Kaźmierczyk 1971, s. 42; R. Barnycz-Gupieniec 1974, s. 32). Istnieją więc podstawy, aby sądzić, że w przypadku owalnych obiektów nieckowatych wykorzystywano inną niż zrębowa technikę budowlaną nie pozostawiającą czytelnych śladów.

Występowanie w budownictwie naziemnym konstrukcji plecionkowej, z oczywistych względów trudno zachowywalnej w mało spoistym podłożu Niżu Polskiego, ma swe źródłowe potwierdzenie dla starszych faz wczesnego średniowiecza, szczególnie na stanowiskach wielowarstwowych (np. Czeladź Wielka, woj. leszczyńskie; Kędrzyno, woj. koszalińskie; Mietlica, woj. bydgoskie; Santok, woj. gorzowskie; Szczecin; por. W. Chudziak, w druku – tam dalsza literatura). Konstrukcje tego typu spotykamy również w budownictwie o powierzchni użytkowej znajdującej się poniżej poziomu terenu, o ścianach plecionkowych szalujących krawędzie zagłębienia (Bonikowo woj. leszczyńskie; Z. Hołowińska 1956) lub usytuowanych na zewnątrz jamy (Mietlica; St. Jarnigan-Maloney, w druku). Z terenu Niżu znanych jest także kilka przykładów jam nawiązujących pod względem formy i wymiarów do omawianego zespołu owalnych obiektów, na zewnątrz których, w odległości kilkudziesięciu centymetrów od krawędzi zagłębienia, natrafiono na regularnie usytuowane negatywy żerdzi wskazujące na zastosowanie tu konstrukcji lżejszego typu, niekoniecznie plecionkowej (Kotowo, woj. poznańskie; W. Lipińska 1962, s. 216; Wszemirów, woj. wrocławskie; J. Kaźmierczyk 1969, s. 171). Pomimo dobrego udokumentowania, tego rodzaju źródła nie mogą być, ze względu na swą niewielką ilość wystarczającą podstawą do wnioskowania o technice budowlanej stosowanej w przypadku dużego zespołu owalnych jam nieckowatych pozbawionych wszelkich śladów konstrukcji drewnianych. Niemniej, posiadają one istotny walor poznawczy, bowiem nie tylko częściowo informują o rodzaju zastosowanej konstrukcji, ale również o pierwotnym założeniu budowlanym. Pozwalają one przypuszczać, że owalne obiekty z VI-VII wieku nie musiały stanowić tylko niewielkich zagłębień w obrębie dużo większych budynków (np. Lisewo, Tornow; P. Donat 1980, s. 26-27), ale że ściany domostw mogły być usytuowane w niewielkim oddaleniu od krawędzi zagłębienia, a powierzchnia jam w przybliżeniu odpowiadała lub była niewiele mniejsza od rozmiarów partii naziemnej budowli⁵. Wydaje się bowiem, iż w przypadku istnienia większych budynków naziemnych zasadniczo użytkowanych na wysokości przyziemia, proces niszczenia górnego profilu obiektów, któremu sprzyjało mało spoiste podłoże, byłby – przynajmniej dla większości z nich – znacznie zaawansowany, a przede wszystkim czytelny w układzie stratygraficznym.

Obok przesłanek natury konstrukcyjnej, które same nie mogą stanowić podstawy do zakwestionowania jednej z przedstawionych koncepcji, pierwszorzędne znaczenie dla naszych rozważań mogą mieć uwarunkowania zewnętrzne, czyli kontekst osadniczo-geograficzny, w którym omawiane budownictwo występowało. Punkt wyjścia dalszych rozważań stanowi teza, że na formy budownictwa mieszkalnego wpływ miało środowisko geograficzne, a przede wszystkim rodzaj osadnictwa sprzężony ze sposobem gospodarowania (M. Kiełczewska-Zalewska 1972, s. 35).

Budownictwo ziemne, tzw. ziemianki i półziemianki – charakterystyczne zwłaszcza dla strefy klimatu umiarkowanego z mroźnymi zimami (J. Kudrńáč 1966, s. 197-198) – powszechnie stosowane było w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Przyjąć można generalnie, pomijając istnienie pewnych tradycji budowlanych sięgających okresu rzymskiego (Z. Hilcherówna 1967, s. 147), że na fakt zagłębienia domostw w podłożu podstawowy wpływ miały czynniki atmosferyczne. Niewielka głębokość najstarszego wczesnośredniowiecznego zespołu obiektów z terenu Niżu Polskiego w aspekcie nieznacznego ocieplenia klimatu w 2 połowie I tysiąclecia (M. Strzemiński 1961, s. 339-340) nie pozwala jednak upatrywać w temperaturze otoczenia głównej przyczyny intencjonalnego obniżania poziomu użytkowego pomieszczeń mieszkalnych w VI-VII w. n.e. Dla użytkowników domostw zagłębienia te

⁵ Podobnie jak w przypadku konstrukcji słupowych znanych z Bruszczewa st. 12, woj. leszczyńskie (archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu), Dębczyna st. 10, woj. koszalińskie (archiwum Instytutu Prahistorii U.A.M. w Poznaniu), Syryni (J. Kostrzewski 1939, s. 7-41).

mogły natomiast stanowić – zwłaszcza w przypadku nieszczelnej konstrukcji ścian – naturalną osłonę przed wiatrem. Materiał etnograficzny dostarcza nam przykładów szałasów w części zagłębionych, które są najlepszym dowodem stosowania tego typu praktyk budowlanych (K. Moszyński 1967, s. 482).

Oprócz czynników atmosferycznych zapewne również rodzaj osadnictwa warunkował wybór optymalnej techniki wznoszenia budynków mieszkalnych. Migracje wewnętrzne i zewnętrzne, jakie miały miejsce do końca VI wieku w dorzeczu Wisły i Odry (J. Żak 1985, s. 101-102), oraz w pewnym stopniu destabilizacja osadnicza trwająca jeszcze do VII wieku, przejawiająca się często zmianą miejsc pobytu grup ludzkich (Z. Podwińska 1971, s. 360), mogły przyczynić się do ukształtowania charakteru budownictwa, w którym dominowałyby domostwa o stosunkowo prostej konstrukcji, ekonomicznie opłacalnej w określonych warunkach osadniczych (np. osadnictwa niestałego). Za podobną koncepcją pośrednio przemawiać mogą różnice jakie można zaobserwować między budownictwem osad otwartych a zabudową najstarszych grodów (koniec VI-VIII wiek) będących wyrazem postępującej stabilizacji osadniczej, reprezentowaną przez prostokątne lub nieregularne w rzucie obiekty o znacznej nieraz głębokości (nawet do 200 cm) oraz ścianach ziemnych nierzadko moszczonych drewnem (np. Bonikowo, woj. leszczyńskie, Z. Hołowińska 1956; Gołańcz, woj. koszalińskie; W. Łosiński 1982, s. 119). W tym okresie na zabudowę grodów często składały się również naziemne domostwa wykonane w konstrukcji plecionkowej (m. in. Santok; U. Dymaczewska, A. Dymaczewski 1967, s. 197-199; Kędzyno; W. Łosiński 1972, s. 142). Trudno zatem przypuszczać, aby budownictwo przeważnie krótkotrwałych w tym czasie osad otwartych (Z. Podwińska 1971, s. 68) było pod względem konstrukcyjnym trwalsze, w przypadku stosowania techniki zrębowej, od ziemnych oraz naziemnych obiektów plecionkowych potwierdzonych źródłowo dla najstarszych grodów Nizy Polskiego.

Upatrywany przez część badaczy (J. Żak 1985, tam dalsza literatura) kryzys społeczno-kulturowy na przełomie starożytności i średniowiecza teoretycznie nie sprzyjał rozpowszechnieniu naziemnej konstrukcji zrębowej sporadycznie spotykanej w budownictwie okresu wpływów rzymskich, w którym dominowała głównie konstrukcja słupowa⁶. Rzadsze występowanie jej (konstrukcji słupowej) w początkach wczesnego średniowiecza (VI w. n.e.) w porównaniu z okresem wpływów rzymskich zbiegło się w czasie z rozpowszechnieniem owalnych jam mieszkalnych – formy prawie nie spotykanej w okresie wcześniejszym (J. Jadczykowa 1981, s. 188). Większość domostw datowanych na I połowę I tysiąclecia podobnie jak w starszych fazach wczesnego średniowiecza zagłębiona była w podłożu (I. Jadczykowa 1981, s. 194; K. Godłowski 1981, s. 105). Analiza porównawcza relikwów budowlanych świadczy, że w VI wieku na terenie Nizy mamy do czynienia: 1) z częściowym przetrwaniem tradycji budownictwa okresu wcześniejszego (ślady różnych wariantów konstrukcji słupowej), w tym również budowli o ścianach usytuowanych na obwodzie obiektów ziemnych⁷, co zgodne byłoby z tezą o kontynuacji kultury materialnej w późnym okresie wpływów rzymskich i w początkach wczesnego średniowiecza (por. J. Żak 1985, s. 97-102), oraz 2) z powszechnym stosowaniem (biorąc pod uwagę masowość występowania obiektów owalnych) prostej i stosunkowo nietrwałej konstrukcji budowlanej odzwierciedlającej – potwierdzony w źródłach archeologicznych – inny, niż w okresie wpływów rzymskich, stopień rozwoju kultury materialnej

⁶ Opinia I. Jadczykowej o powszechnym występowaniu konstrukcji zrębowej w kulturze przeworskiej, a zwłaszcza w późnym okresie wpływów rzymskich i początkach wędrówek ludów (I. Jadczykowa 1983, s. 202-207), nie znajduje potwierdzenia w źródłach archeologicznych. W żadnym przytoczonym przez badaczkę przykładzie zastosowania tej konstrukcji nie mamy do czynienia z relikwami zrębu zachowanymi *in situ*, a jedynie z warstwą kulturową o określonej miąższości i kształcie, lub – w najlepszym przypadku – z drewnianymi elementami budowlanymi, względnie ich negatywami pochodzącymi z niemożliwej do rozpoznania konstrukcji.

⁷ Por. przypis 3.

VI-VII wieku. Stosunkowo duża jednorodność pod względem formalnym (owalne lub nieregularne jamy) oraz w mniejszym stopniu w zakresie konstrukcji budownictwa na terenie Niżu Polskiego zakłócona jest na obszarze środkowego dorzecza Wisły i Odry przez występowanie kwadratowych półziemianek, do których najbliższe terytorialnie i chronologicznie analogie znane są z południowo-wschodniej Polski i Ukrainy (por. P. Donat 1980; M. Parczewski 1985, s. 186).

Zagadnienie najstarszych konstrukcji budowlanych Słowian mogą częściowo naświetlić – aczkolwiek bardzo skąpe i nie dotyczące bezpośrednio omawianego obszaru – źródła pisane. W dwóch z nich wzmiankowane informacje o budownictwie zasługują na szczególną uwagę. Pierwsze źródło to VI-wieczny przekaz Prokopa z Cezarei (M. Plezia 1952, s. 69), w którym lakonicznie opisane są osady słowiańskie położone w strefie naddunajskiej. Dowiadujemy się z niego o „nędznym” wyglądzie domostw Słowian. Zakładając, że nie mamy do czynienia wyłącznie z subiektywną oceną obserwatora z innego kręgu kulturowego, można przypuszczać, że reprezentowały one niższy poziom techniczny wykonania niż naziemne budynki zrębowe masowo pojawiające się w IX-wiecznych materiałach archeologicznych na niektórych obszarach Słowiańszczyzny (Meklemburgia, Pomorze Zachodnie). Druga wzmianka o metryce późniejszej (IX wiek), zawarta w dziele kompilacyjnym aialskiego pisarza Ibn Rosteha, informuje, że w okresie zimowym Słowianie przebywali w jamach wykopanych w ziemi, które przykryte były dachem podobnym do „dachu kościoła” (T. Lewicki 1977, s. 39). Abstrahując od kwestii interpretacji owego przekazu – dotyczącego, jak się najczęściej przyjmuje (T. Lewicki 1977, s. 129) łaźni – dowiadujemy się o znajomości i stosowaniu przez Słowian prostej konstrukcji szafasowej opierającej się wprost na podłożu i osłaniającej jamę.

Reasumując: Istniejące przesłanki upoważniają do postawienia hipotezy, że podstawowa forma najstarszego budownictwa wczesnośredniowiecznego występująca na terenie Niżu Polskiego (w VI-VII w.) charakteryzowała się lekką konstrukcją, np. w rodzaju szafasu, nie pozostawiająca czytelnych archeologicznie śladów. Owalne jamy, jedyne jego relikty, są intencjonalnie wykonanymi zagłębieniami, które wraz z konstrukcją drewnianą pierwotnie ochraniały przed niekorzystnym działaniem czynników atmosferycznych. Odmienność w stosunku do okresu późnorzymskiego podstawowej formy budownictwa mieszkalnego osad otwartych w początkach wczesnego średniowiecza mogła być wynikiem procesów adaptacyjnych zachodzących w sferze kultury i stanowiących reakcję na przemiany osadnicze przełomu V/VI wieku n.e. na Niżu Polskim.

Wykaz stanowisk
Zusammenstellung der Fundplätze

l.p.	Miejscowość	Stan.	Gmina	Województwo	Literatura
Oz.	Ort	Fund-stelle	Gemeinde	Wojewodschaft	Literatur
1	Bachórz	16	Dynów	przemyskie	M. Parczewski 1985
2	Biskupin	18	Gąsawa	bydgoskie	IA 1968, s. 195-197; 1969, s. 214-216; 1970, s. 230-232
3	Bruszczewo	12	Śmigiel	leszczyńskie	Z. Kurnatowska 1984
4	Brześć Kujawski	2	loco	włocławskie	Z. Kurnatowska 1984
5	Burzenin	1	loco	sieradzkie	Z. Kurnatowska 1984
6	Cekanowo	2	Borowiczki	płockie	M. Miśkiewiczowa 1982 s. 134
7	Chwałków	1	Marcinowice	wałbrzyskie	Z. Kurnatowska 1984
8	Cieślin	1	Mochowo	płockie	M. Miśkiewiczowa 1982 s. 136
9	Czeladź W-ka	1	Wąsosz	leszczyńskie	Z. Kurnatowska 1984

10	Czersk	1	Góra Kalwaria	warszawskie	J. Rauhutowa 1976 s. 22-30
11	Derczewo	3	Myślibórz	gorzowskie	Z. Kurnatowska 1984
12	Dębczyno	10	Białogard	koszalińskie	Z. Kurnatowska 1984
13	Dębczyno	38	Białogard	koszalińskie	IA 1984, s. 147
14	Dębnica		Prusice	wrocławskie	Z. Kurnatowska 1984
15	Dobre	6	loco	włocławskie	Z. Kurnatowska 1984
16	Drohiczyn		—	białostockie	M. Miśkiewiczowa 1981, s. 133-134
17	Dziedzice	4	Barlinek	gorzowskie	Z. Kurnatowska 1984
18	Dzieskanowice	3	Łubowo	poznańskie	Z. Kurnatowska 1984
19	Grodnia	2	Mochowo	płockie	M. Miśkiewiczowa 1982 s. 142-143
20	Haćki	2	Bielsk Podlaski	białostockie	IA 1973, s. 176
21	Janówek	2	Łagiewniki	wrocławskie	Z. Kurnatowska 1984
22	Jazów	3	Gubin	zielenogórskie	Z. Kurnatowska 1984
23	Kotowo	1	Granowo	poznańskie	Z. Kurnatowska 1984
24	Krapkowice		—	opolskie	Z. Kurnatowska 1984
25	Krzekotów	5	Głogów	legnickie	Z. Kurnatowska 1984
26	Lublin — Czwartek	3	—	lubelskie	Z. Kurnatowska 1984
27	Łobżany	1	Łobez	szczecińskie	A. Porzeziński 1980, s. 126-128
28	Miszewko				
	Strzałkowskie	3	Borowiczki	płockie	Z. Kurnatowska 1984
29	Moszewice	2	Kotła	legnickie	Z. Kurnatowska 1984
30	Niewiadoma	2	Sabnie	siedleckie	M. Miśkiewiczowa 1981, s. 152-153
31	Nowa Huta-Mogiła	1	—	krakowskie	Z. Kurnatowska 1984
32	Nowa Huta-Mogiła	62A	—	krakowskie	Z. Kurnatowska 1984
33	Nowa Huta- -Pleszów	18	—	krakowskie	M. Kaczanowska 1976, s. 250-253
34	Nowiny	1	Żnin	bydgoskie	Z. Kurnatowska 1984
35	Nowy Dworek	7	Bledzew	gorzowskie	Z. Kurnatowska 1984
36	Radzikowo	2	Czerwińsk	płockie	M. Miśkiewiczowa 1982, s. 163
37	Radziejów	5	loco	włocławskie	Z. Kurnatowska 1984
38	Sielsko		Węgorzyno	szczecińskie	A. Porzeziński 1973 s. 183-208
39	Skronie	3	Gościno	koszalińskie	A. Porzeziński 1975, s. 40
40	Szeligi	2	Borowiczki	płockie	Z. Kurnatowska 1984
41	Wałków	3	Osjaków	sieradzkie	IA 1985, s. 148
42	Wszemirów	1	Prusice	wrocławskie	Z. Kurnatowska 1984
43	Wyszogród	2a	loco	płockie	IA 1985, s. 151
44	Złota	2	Samborzec	tarnobrzeskie	Z. Kurnatowska 1984
45	Złotniki	1	Igołomia- -Wawrzeńcyce	krakowskie	Z. Kurnatowska 1984
46	Żukowice	1	loco	legnickie	Z. Kurnatowska 1984
47	Żukowice	5	loco	legnickie	Z. Kurnatowska 1984
48	Żukowice	9	loco	legnickie	Z. Kurnatowska 1984

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „APolski” – „Archeologia Polski”, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
 IA – Informator archeologiczny, Badania rok..., Warszawa.
 „MZP” – Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin.
 „SlAnt.” – „Slavia Antiqua”, Warszawa–Poznań.

Literatura

Barnycz-Gupieniec R.

1974 *Drewniane budownictwo mieszkalne w Gdańsku w X-XIII wieku*, Gdańsk.

Bartkowski T.

1979 *Kształtowanie i ochrona środowiska*, Warszawa

Chudziak W.

w druku *Z badań nad konstrukcją zrębową na Niziu Polskim we wczesnym średniowieczu*, „SlAnt.”

Domański G.

1983 *Osadnictwo nad dolną Nysą Łużycką we wczesnym średniowieczu*, „SlAnt.”, t. 29, s. 65-108.

Donat P.

1980 *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7.-12. Jahrhundert*, Berlin.

Dulinicz M.

1985 *Wyszogród, woj. płockie*, IA, Badania rok 1984, s. 151-152.

Dymaczewska U., Dymaczewski A.

1967 *Wczesnośredniowieczny Santok*, „SlAnt.”, t. 14, s. 185-214.

Godłowski K.

1979 *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzeniania Słowian w V-VII w. n.e.*, Kraków.

1981 *Kultura przeworska. Budownictwo*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 105-106.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

1972 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4, Wrocław.

Hilczerówna Z.

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Hołowińska Z.

1956 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w pow. kościańskim*, Poznań.

Hołubowicz W.

1958 *O nową metodę badań budownictwa starożytnych Słowian*, „Archeologické rozhledy”, R. 10, z. 2, s. 232-245.

Jadczykowska I.

1983 *Budownictwo mieszkalne ludności kultury przeworskiej na obszarze Polski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, nr 28, s. 109-247.

Jarnigan-Maloney St.

w druku *The domestic constructions at the early medieval fortress of Mietlica*, „SlAnt”.
 Jasnosz S.

1963 *Z problematyki badań wczesnośredniowiecznych osad otwartych na podstawie wykopalisk w Bruszczewie, pow. Kościan*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 14, s. 198-205.

Kaczanowska M.

- 1976 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w 1971 r. w Nowej Hucie na stanowisku 18 (Nowa Huta Pleszów)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 28, s. 243-255.

Kaczkowski M.

- 1971 *Charakterystyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Głogowa od połowy V do połowy XI wieku w świetle źródeł archeologicznych*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, z. 2, s. 5-37.

Kaźmierczyk J.

- 1969 *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI-XIII wieku na obszarze Śląska*, „APolski”, t. 14, z. 1, s. 167-214.
- 1971 *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, część 2, Wrocław.

Kielczewska-Zalewska M.

- 1972 *Geografia osadnictwa*, Warszawa.

Kostrzewski J.

- 1939 *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w roku 1937*, Prace Prehistoryczne, nr 5, s. 7-41.

Kudrnáč J.

- 1966 *Die slawischen eingetieften Wohnstätten*, „Vznik a počátky Slovanů”, t. 6, s. 197-221.

Kurnatowska Z.

- 1984 *Próba uchwycenia różnicowania kulturowego ziem polskich w VI-VII w.*, „APolski”, t. 29, z. 2, s. 367-397.

Leciejewicz L.

- 1961 *Ujście we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.

Levin M. G., Patopov L. T.

- 1961 *Istoriko-etnografickij atlas Sibiri*, Moskwa—Leningrad.

Lewicki T.

- 1977 *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, t. 2, cz. 2, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

Lipińska W.

- 1962 *Wczesnośredniowieczna półziemianka w Kotowie, pow. Nowy Tomyśl*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 12, s. 216-219.

Łosiński W.

- 1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław.
- 1982 *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI-X wiek)*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

Miśkiewiczowa M.

- 1981 *Mazowsze wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa.
- 1982 *Mazowsze płockie we wczesnym średniowieczu*, Płock.

Moszyński K.

- 1967 *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, wyd. 2, Warszawa.

Olczak J., Siuchniński K.

- 1970 *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 3, Poznań.

Parczewski M.

- 1985 *Odkrycie chaty wczesnosłowiańskiej w Bachorzu woj. przemyskie, na stanowisku 16*, „APolski”, t. 30, z. 1, s. 175-189.

Plezia M.

- 1952 *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, cz. 1 (do VIII wieku), Poznań.

Podwińska Z.

- 1971 *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu*, Wrocław.

Porzeziński A.

- 1971 *Wstępne wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej w Dziedzicach, pow. Myślibórz. w 1970 r.*, „MZP”, t. 17, s. 97-112.
- 1973 *Wczesnośredniowieczne osady w Sielsku i Łęścićcinie, pow. Łobez*, „MZP”, t. 16, s. 183-208.
- 1975 *Zasiedlenie Pomorza Zachodniego w VI-VII wieku n.e. w świetle dotychczasowych wyników badań archeologicznych*, „SlAnt.”, t. 22, s. 29-63.
- 1980 *Z badań nad problematyką osadnictwa najstarszej fazy wczesnego średniowiecza na Pomorzu Zachodnim*, „MZP”, t. 26, s. 115-144.

Pyrgała J.

- 1972 *Budownictwo okresu lateńskiego-rzymskiego i starszych faz wczesnego średniowiecza na Mazowszu Płockim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20, nr 2, s. 219-240.

Rauhutowa J.

- 1976 *Czersk we wczesnym średniowieczu od VII-XII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

Rusanova I. P.

- 1976 *Slavjanske drevnosti VI-VII v. v.*, *Kultura pražského tipa*, Moskva.

Sedov V. V.

- 1982 *Vostočnoe Slavjane v VI-XIII v. v.*, Moskva.

Strzemski M.

- 1961 *Przemiany środowiska geograficznego Polski, jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 9, nr 3, s. 331-357.

Szymański W.

- 1967 *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza. Zespół osadniczy z VI-VII wieku*, Wrocław.

Żak J.

- 1985 *O kontynuacji i dyskontynuacji społecznej i kulturowej na ziemiach nadodrzańskich i nadwiślańskich w V-VI w. n.e.*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 1, s. 85-108.

WOJCIECH CHUDZIAK

ZUR BAUWEISE DER SLAWEN AUF DER POLNISCHEN TIEFEBENE IM VI.-VII. JH.

Zusammenfassung

Die Kultur- und sozialen Veränderungen in der Hälfte des I. Jahrtausendes u.Z. im Bereich der Polnischen Tiefebene wurden u.a. in der Wohnbauweise dieser Zone sichtbar. Der älteste Horizont der Objekte, die — wie man allgemein annimmt — Relikte der Bebauung der offenen Siedlungen sind, bilden die beckenförmigen meistens ovalen Gruben, selten mehr als 50 cm eingetieft. Die Analyse des Grubenprofils sowie der inneren Struktur der Grube zeigt, daß ihre Erdwände ursprünglich mit Holz nicht ausgelegt waren. In der Fachliteratur hat man mit zwei gegensätzlichen Auffassungen zu tun, die die Rekonstruktion der auf der Oberfläche liegenden Teile dieser Objekte betreffen:

1. Der älteste Komplex der Objekte in der Polnischen Tiefebene bilden die Überreste der überirdischen, viel größeren Bauten in der Blockbautechnik (S. Jasnosz 1963; W. Szy-

mański 1967; A. Porzeziński 1971; Z. Podwińska 1971; J. Pyrgała 1972; K. Godłowski 1979; P. Donat 1980).

2. Diese Objekte sind Relikte der eingetieften Bauten mit leichter, instabiler Wändekonstruktion, die nicht weit entfernt vom Rand der Eintiefung lag (Z. Hilcerówna 1967; J. Kaźmierczyk 1969; M. Miśkiewiczowa 1982).

Angesichts der bisherigen Angaben verfügt man über verschiedene Voraussetzungen, die die beiden erwähnten Auffassungen kritisieren und ihre Richtigkeit beurteilen lassen.

Die Verbreitung der Blockbautechnik, erkennbar im archäologischen Fundmaterial, tritt in Westpommern und ost-westlichem Großpolen seit der Hälfte des IX. Jhs. auf, dagegen im ganzen Gebiet der Tiefebene erst nach der Hälfte des X. Jhs. Im VII.-IX. Jh., ähnlich wie in der spätrömischen Kaiserzeit, wurden hier verschiedene Varianten der Pfostenkonstruktion allgemein verwendet. Die in Ujście freigelegten Blockbauten, bisher die einzigen, die in das VII.-VIII. Jh. datiert wurden, können nicht ausreichend beweisen, daß die Blockbautechnik am Anfang des Mittelalters allgemein verbreitet war.

In der Nachbarschaft der besprochenen Gruben hat man keine Spuren der vertikalen Konstruktionselemente festgestellt, die in der Blockbautechnik oft anzutreffen sind. Der nicht weit fortgeschrittene Prozeß der Zerstörung der oberen Teil der Gruben weist dagegen darauf hin, daß die Hauswände nicht weit vom Rande der Eintiefung gebaut sein könnten, ähnlich wie im Falle der Objekte aus Wszemirów und Kotowo.

Das ethnographische Material führt ein Paar Beispiele der Baukonstruktionen an, die potentiell keine Spuren im Untergrund lassen (verschiedene Hüttenarten, darunter auch teilweise eingetiefte Hütten).

Von wesentlicher Bedeutung für die erörterte Frage ist auch der Siedlungs-geographische Zusammenhang, in dem die älteste Form der Bauweise auf der Tiefebene auftrat. Die Migrationen, die bis Ende des VI. Jhs. im Einzugsgebiet der Weichsel und Oder dauerten, sowie große Instabilität der Besiedlung bis zum VII. Jh., die sich im häufigen Wechsel der Siedlungsräume der Bevölkerungsgruppen ausdrückten, konnten zur Herausbildung des Charakters der Bauweise beitragen, in der die Häuser mit verhältnismäßig einfacher Konstruktion dominierten. Es ist auch schwer anzunehmen, daß die Bauweise der offenen Siedlungen hinsichtlich der Konstruktion stabiler war (bei Benutzung der Blockbautechnik) als die eingetieften und überirdischen Flechthäuser, die in den ältesten Burgen auf der Polnischen Tiefebene auftraten.

Die Kulturkrise zur Wende des Altertums und Mittelalters konnte den Verbreitungsprozeß der Blockbautechnik nicht fördern, die zeitweise in der Bauweise der römischen Kaiserzeit anzutreffen war, wo die Pfostenkonstruktion dominierte.

Zusammenfassend also lassen die vorhandenen Voraussetzungen die Hypothese stellen, daß sich die Hauptform der ältesten frühmittelalterlichen Bautechniken (VI-VII. Jh. u.Z.) im Bereich der Polnischen Tiefebene mit leichter Konstruktion (z.B. Hütte) charakterisierte, die keine archäologisch erkennbaren Spuren hinterließ. Die Abweichung der Hauptform der Wohnbauweise der offenen Siedlungen am Anfang des Frühmittelalters, im Vergleich zu der römischen Kaiserzeit, konnte infolge der Adaptationsprozesse im Bereich der Kultur entstehen, die eine Reaktion auf die Siedlungsveränderungen um die Wende des V. und VI. Jhs. auf der Polnischen Tiefebene ausdrückte.

Übersetzt von Anna Bender

Adres Autora:

Mgr Wojciech Chudziak

Instytut Archeologii i Etnografii

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

ul. Podmurna 9/11, 87-100 Toruń